

УДК 543.544.3+613+504

ДЕМЧЕНКО В.Ф., БАРАНОВ Ю.С.

***ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ, ЗАСНОВНИК НАУКОВОЇ ШКОЛИ
З АНАЛІТИЧНОЇ ХІМІЇ ПЕСТИЦИДІВ МАРТА КЛИСЕНКО***

Марта Архипівна Клисєнко, кандидат хімічних наук, доктор біологічних наук, професор з аналітичної хімії, видатний вчений, відомий в Україні, країнах близького та далекого зарубіжжя, лауреат Державної премії України з науки і техніки.

Народилась Клисєнко М.А. (Троценко М.А.) 8 березня 1925 року, у 1947 р. закінчила з відзнакою хімічний факультет Львівського університету. У 1949-1952 роках навчалась в аспірантурі Інституту фізичної хімії ім. Л.В. Пісаржевського АН УРСР у професора М.В. Полякова.

У 1953-64 роках після здобуття наукового ступеню кандидата хімічних наук продовжує свою наукову діяльність у Київському науково-дослідному інституті гігієни праці та профзахворювань (КНДІ ГПіПЗ) старшим науковим співробітником фізико-хімічної лабораторії, а згодом – її керівником.

Зустріч з видатним вченим, професором Л.І. Медведєм, який був на той час директором Інституту, праця під його керівництвом назавжди поєднали творчий шлях М.А. Клисєнко з проблемами санітарної хімії та гігієни праці, гігієни застосування та токсикології пестицидів, екогігієни та медичної екології.

В середині минулого сторіччя вона опинилась у витоків нового наукового напрямку – аналітичної хімії пестицидів, якій присвятила усе своє життя. За її ініціативи в практику санітарно-хімічних та токсиколого-гігієнічних досліджень вперше було запроваджено хроматографію (хроматографічні методи), що відкривало принципово нові можливості у визначенні залишків пестицидів в різноманітних середовищах.

Спочатку то була адсорбційна колоночна хроматографія для розділення аналітів та їх відділення від коекстрактивних речовин досліджуваних матриць. Потім, завдяки її зусиллям, санітарний нагляд за використанням пестицидів було забезпечено методом тонкошарової, а, згодом, газорідинної хроматографії. Саме Клисєнко М.А. ініціювала придбання першого хроматографа, на той час самого сучасного приладу з Японії, а пізніше – створення та серійний випуск вітчизняних аналізаторів мікрокількостей пестицидів – газових хроматографів серії «Цвет», якими було оснащено лабораторії санітарно-епідеміологічної, гідрометеорологічної та агрохімічної служб, наукових установ гігієнічного, токсикологічного та екологічного профілю. Вже пізніше, завдяки її наполегливості, було розпочато розробку приладів нової генерації серії «Кристал», які також стали невід'ємною складовою оснащення науково-дослідних інститутів, що працюють у сфері аналізу оточуючого середовища, контролю безпеки умов праці та харчових продуктів, в багатьох інших галузях аналітичної хімії потенційно небезпечних хімічних речовин.

Завдяки професору Клисєнко М.А. в практику аналітичної хімії пестицидів в країні було впроваджено і метод вискоєфективної рідинної хроматографії, без якого визначення залишкових кількостей пестицидів багатьох класів було б практично неможливим.

Саме М.А. Клісенко особисто розроблено перші методики хроматографічного визначення пестицидів, що надзвичайно розширило можливості вивчення їх метаболізму, розподілення і накопичення в організмі, гігієнічного нормування і діагностики професійних отруєнь та захворювань.

Кожна розробка впроваджувалась в лабораторну практику у вигляді методичних вказівок, за результатами узагальнення яких створено перші в країні керівництва з визначення залишкових кількостей пестицидів, що стають незамінними у діяльності кожної санітарно-епідеміологічної станції України та всього СРСР.

Ще на початку 60-х років М.А. Клісенко завойовує авторитет як провідний фахівець країни в галузі аналітичної хімії мікрокількостей пестицидів та інших шкідливих речовин. У 1963 році вона стає Членом методичної комісії з промислово-санітарної хімії при Проблемній комісії Академії медичних наук СРСР «Наукові основи гігієни праці та професійної патології», потім – науковим керівником теми «Розробка методів визначення залишкових кількостей отрутохімікатів у харчових продуктах» за планом наукових робіт Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). З 1964 року делегована від СРСР до Комісії із залишкових кількостей отрутохімікатів Європейської організації захисту рослин.

У 1964-89 рр. М.А. Клісенко очолює хімічний відділ, лабораторію аналітичної хімії пестицидів Всесоюзного НДІ гігієни і токсикології пестицидів, полімерів та пластичних мас МОЗ СРСР (ВНДІГІНТОКС), зосередивши увагу на теоретичних питаннях хроматографічної поведінки пестицидів різної хімічної природи, зв'язку між їх молекулярною структурою і поведінкою в оточуючому середовищі та в організмі піддослідних тварин, людини.

Створена та очолювана нею лабораторія була визнаним науковим центром з аналітичної хімії пестицидів в СРСР. Тут, поряд з теоретичними проблемами, з успіхом вирішувались і науково-практичні завдання. Створені нею та її учнями сотні методичних вказівок з визначення залишків пестицидів і дотепер відіграють важливу роль при впровадженні в сільське господарство нових препаратів, при здійсненні контролю за їх використанням, за забрудненням сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, об'єктів довкілля. Під керівництвом Марти Архипівни пройшли навчання в галузі хроматографічного визначення залишків пестицидів сотні фахівців різних відомств СРСР, а також інших країн.

У 1971 році кандидат хімічних наук Клісенко Марта Архипівна захистила дисертацію «Методы определения микроколичеств пестицидов и их применение в биологических исследованиях» на здобуття ступеню доктора біологічних наук за спеціальністю «Гігієна і професійні захворювання». Якщо її перше вчене звання було «старший науковий співробітник» за фахом «промислово-санітарна хімія», то друге (1976 р.) – «професор» за спеціальністю «аналітична хімія». Останнє стало яскравим доказом визнання видатних досягнень доктора біологічних наук в розвитку аналітичної хімії в сфері медико-біологічних досліджень.

Слід підкреслити, що її видатною заслугою стало визнання аналітичної хімії мікрокількостей пестицидів самостійним напрямком аналітичної хімії. Про це свідчить монографія «Развитие аналитической химии на Украине», за створення якої професору Клісенко М.А., як співавтору, було присуджено премію Міністерства вищої та спеціальної середньої освіти України у 1982 році.

Багато років проф. Клісенко М.А. обиралась титулярним членом Міжнародного союзу теоретичної і прикладної хімії – ІЮПАК (IUPAC), була членом Наукових Рад з хроматографії і аналітичної хімії АН СРСР та АН України.

Теоретичний доробок професора М. А. Клісенко в аналітичній хімії пестицидів дозволяє дослідити зв'язок між структурою молекул та їх фізико-хімічними властивостями і мутагенною активністю, токсичністю тощо, що сприяло поглибленню знань про механізми біологічної, токсичної дії ряду нових пестицидів та вирішенню питань щодо їхнього гігієнічного нормування.

У 1989 р. на запрошення академіка Ю.І. Кундієва, директора Інституту гігієни праці та профзахворювань (згодом Інституту медицини праці Національної академії медичних наук України), професор М.А. Клісенко повертається до лабораторії, в якій на початку 60-х нею було закладено основи аналітичної хімії пестицидів. Тут вона працювала до останнього

дня свого життя науковим консультантом, провідним науковим співробітником лабораторії аналітичної хімії і моніторингу токсичних речовин, де очолювала наукові напрямки з розвитку і удосконалення методології, методичних підходів до моніторингу виробничого середовища та довкілля, а також біологічного моніторингу хімічної експозиції.

Професор Клісенко М.А. є автором понад 400 публікацій, в тому числі 10 монографій. Серед них – перше міжнародне видання СРСР-НРБ-НДР-ВНР-ЧССР-СФРЮ з уніфікованих методів визначення пестицидів, в тому числі біопрепаратів «Методы определения микроколичеств пестицидов» (1984); 7 довідників з визначення пестицидів (1983, 1992 рр.); перші на пострадянському просторі – навчальний посібник для ВУЗів та післядипломної освіти «Аналітична хімія залишкових кількостей пестицидів» (1999 р.) та «Довідник вибраних термінів з пестицидів в аналітичній хімії, екогієні, токсикології та агроекології» українською, російською та англійською мовами (2003 р.), спрямований на уніфікацію та гармонізацію міжнародних підходів у вирішенні питань контролю безпеки використання пестицидів.

Під редакцією М.А. Клісенко ще до 1991 року було видано 21 збірку методичних вказівок з визначення мікрокількостей пестицидів в харчових продуктах, кормах і довкіллі, без яких у ті часи робота з контролю безпеки застосування пестицидів була б просто неможливою не тільки в Україні. В теперішній час започаткована нею серія методичних видань нараховує вже 97 збірок.

Професор Клісенко М.А. майже 30 років очолювала Групу експертів з розгляду та рекомендації методів визначення пестицидів та біопрепаратів в харчових продуктах, кормах та зовнішньому середовищі при ДЕРЖХІМКОМІСІЇ Міністерства сільського господарства СРСР, була організатором та координатором розробки, апробації і впровадження в практику методик з хроматографічного визначення пестицидів у всіх союзних республіках.

Клісенко М.А. багато років представляла СРСР і Україну у численних комісіях ВООЗ та РЕВ, працювала у складі Всесоюзної Проблемної Комісії з гігієни і токсикології пестицидів МОЗ СРСР, Спеціалізованих наукових рад із захисту докторських дисертацій КНДІГПіПЗ (пізніше – Інституту медицини праці НАМН України, а останнім часом – Інституту медицини праці імені Ю.І. Кундієва НАМН України) та Київського медичного інституту.

Професором Клісенко М.А. створено наукові школи з аналітичної хімії пестицидів. Під її керівництвом захищено понад 30 дисертацій за спеціальністю «аналітична хімія» та «гігієна», кожна з яких побудована на подальшому розвитку теорії та практичному використанні хроматографічного аналізу пестицидів. Підготовлені нею кандидати та доктори наук працюють в Україні, близькому та далекому зарубіжжі (Грузії, Вірменії, Молдавії, РФ, Казахстані; країнах Близького Сходу, Німеччині, США, В'єтнамі, Ізраїлі, Словаччині та інших).

14 листопада 2017 року Марта Архипівна Клісенко пішла з життя.

Світла Пам'ять про Марту Клісенко, вченого із світовим ім'ям, блискучого оратора найширшої ерудиції, винятково інтелігентну, надзвичайно принципову, порядну та доброзичливу Людину, чуйного Друга та тактовного Наставника, мудрого Вчителя назавжди залишиться серед її учнів та однодумців, послідовників та колег.

ДУ «Інститут медицини праці імені Ю.І. Кундієва Національної академії медичних наук України», м. Київ

Співробітники редакції Журналу поділяють почуття авторів і щиро сумують через невиправну втрату видатного вченого в галузі хроматографії, аналітичної хімії та хімії оточуючого середовища, токсикології та гігієни застосування пестицидів.